

SOVET SHAHARSOZLIGI VA ME'MORIY MEROS: SAMARQANDDA OMMAVIY
UY-JOY QURILISHI VA TARIXIY MARKAZNI MUHOFAZA QILISH MUAMMOSI
(1950–1980-YILLAR)

Usmonova Ruxsora Sobirjon qizi

Kattaqo'rg'on davlat pedagogika instituti,
“O'zbek tili va gumantar fanlar kafedrası o'qituvchisi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.23358792>

Annotatsiya. Ushbu tezisda Samarqand shahrida urushdan keyingi yillarda ommaviy uy-joy qurilishining ko'lami, qurilish industriyasining shakllanishi hamda bu jarayonning tarixiy me'moriy muhitga ta'siri tahlil qilinadi. Industrial qurilish aholining uy-joy muammosini qisqa muddatda hal etgani, biroq yagona shaharsozlik konsepsiyasi va ilmiy asoslangan muhofaza zonalari yetishmagani ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: uy-joy qurilishi, “xrushchyovka”, yirik panelli usul, bosh reja, Registon, me'moriy meros, urbanizatsiya.

Samarqand dunyodagi eng qadimgi va jahon madaniyati yodgorliklari saqlanib qolgan shaharlardan biridir. Shu sababli sovet davrida bu yerdagi qurilish bir vaqtning o'zida ikki vazifani hal qilishi kerak edi: aholining tez o'sib borayotgan uy-joy ehtiyojini qondirish va tarixiy-me'moriy merosni asrash. Mavzuning dolzarbligi shundaki, ushbu davrning tajribasi bugungi kunda shahar infratuzilmasini modernizatsiya qilish va tarixiy obidalarni saqlash loyihalarida muvozanatli yondashuvni ishlab chiqishda amaliy ahamiyatga ega.

Urushdan keyingi yillarda merosni muhofaza qilish masalasi davlat darajasida e'tibor markaziga chiqdi. 1945-yilda SSSR Xalq Komissarlari soveti qoshida Arxitektura ishlari komiteti tuzildi, uning huzurida arxitektura yodgorliklarini qo'riqlash bosh idorasi tashkil etilib, ittifoqchi respublikalarda ularning organlari yaratildi [1]. Shu bilan birga, urush yillarida viloyatga ko'chirilgan sanoat korxonalari va aholining ko'payishi natijasida uy-joy taqchilligi yuzaga keldi. 1946–1950-yillardagi to'rtinchi besh yillik rejaga muvofiq Samarqand viloyatida qurilish hajmi sezilarli darajada oshirildi [2].

Uy-joy muammosini hal etishda 1950-yillardagi islohotlar hal qiluvchi rol o'ynadi. 1955-yilgi «Qurilishda ortiqchaliklar va isrofgarchilikni yo'qotish to'g'risida»gi qaror asosida viloyatda ommaviy turar-joy qurilishi yo'lga qo'yildi. «Xrushchyovka» deb ataluvchi besh qavatli uylar Samarqand, Kattaqo'rg'on va boshqa shaharlarda keng ko'lamda barpo etildi. Ular liftsiz, standart loyihalar asosida yirik panelli yoki g'ishtdan tezkor usulda qurilgani uchun qurilish xarajatlari kamaygan va jarayon tezlashgan. Binolarning ichki rejasi ixcham bo'lib, kichik oshxona, bir-ikki xonali kvartiralar va past shift balandligiga ega edi. Vaqt o'tishi bilan issiqlik va ovoz izolyatsiyasining pastligi, xonalar torligi kabi kamchiliklar ham namoyon bo'ldi. Shunga qaramay, bu uylar minglab oilalarga kommunal kvartiralardan alohida kvartiralarga ko'chish imkonini berdi, yangi mikrorayonlar shakllanishiga zamin yaratdi, ularning atrofida maktab, bolalar bog'chasi, savdo va xizmat ko'rsatish obyektlari ham qurildi [3].

Qurilish ishlarining moddiy-texnik bazasi ham mustahkamlandi. Viloyatda qurilish sohasini boshqarishda «Samarqandqurilish» tresti asosiy rol o'ynadi: arxiv ma'lumotlariga ko'ra, 1960–1975-yillarda trestga qarashli tashkilotlar 4 mingdan ziyod obyekt barpo etgan, qurilish

materiallari ishlab chiqarish hajmi esa 2,8 baravar oshgan [4]. Samarqand sement zavodining quvvatlari kengaytirilib, Kattaqo'rg'on g'isht zavodi modernizatsiya qilindi. 1960-yillardan yirik panelli uy qurilishi texnologiyasi joriy etilib, zavod sharoitida tayyorlangan temir-beton panellarni qurilish maydonida tez yig'ish imkoniyati paydo bo'ldi. Bu qurilish muddatlarini qisqartirdi, mehnat unumdorligini oshirdi va tannarxni ma'lum darajada kamaytirdi.

Natijalar sezilarli bo'ldi. 1960–1985-yillarda Samarqand shahrida jami 210 ming kvadrat metr turar joy foydalanishga topshirilib, 6 mingga yaqin oila yangi uy-joylarga ko'chirilgan. Uy-joy kooperativlariga a'zo paychilar tomonidan 4000 ta kvartira qurilgan. 1965-yilda topshirilgan uy-joy hajmi 1959-yilga nisbatan 2,4 baravar oshgan, yetti yillik reja davomida barpo etilgan uy-joy hajmi esa urushdan keyingi dastlabki uchta besh yillikdagidan salkam ikki baravar ko'p bo'lgan [5]. Shahar aholisi 1945-yildagi taxminan 135 ming kishidan 1990-yilga kelib 370 ming kishidan oshgan [6]. Kommunal infratuzilma ham kengaydi: 1959–1966-yillarda 29 kilometr kanalizatsiya quvurlari qurilgan, kanalizatsiya tarmoqlari va oqova suvlarni tozalash inshootlarining uzunligi 1967-yilda 44 kilometrga, 1969-yilda 64 kilometrga yetgan, 1966-yilga kelib yangi tizim asosida yoritilgan ko'chalar uzunligi 123 kilometrni tashkil etgan [7].

Shaharsozlik hujjatlarida tarixiy markazni muhofaza qilish masalasi alohida o'rin egalladi. 1954-yilda «O'zgiptogor» tomonidan ishlab chiqilgan bosh reja (bosh arxitektori Yu. Bulychyova) Registon maydoniga tutash hududlarni va yodgorliklarga olib boruvchi Toshkent hamda Registon ko'chalarini rekonstruksiya qilishni nazarda tutgan. 1963-yil aprelidagi qarorlar asosida loyiha topshirig'i ishlab chiqilib (arxitektorlar A. Balayev, Yu. Bulychyova, I. Gabrielyan), u eski shahar qismini kompleks rekonstruksiya qilishga asos bo'lgan [8].

1963-yilgi bosh reja esa yashil zonalarini kengaytirish, qadimiy qismni alohida himoya zonasiga ajratish va yangi turar-joy massivlarini asosan chekka hududlarda, maktab, bog'cha hamda savdo obyektlari bilan kompleks tarzda joylashtirishni ko'zda tutgan [9]. Ilmiy jihatdan G.A. Pugachenkova va V.A. Nil'sen kabi olimlarning tadqiqotlari restavratsiya tamoyillarini asoslab berdi, yangi binolarda esa sharqona bezak, gumbaz va peshtoq elementlarini qo'llash tajribasi paydo bo'ldi [10].

Shunga qaramay, amaliyotda jiddiy qarama-qarshiliklar kuzatildi. Go'ri Amir maqbarasi yaqinida qurilgan 11 qavatli «Samarqand» mehmonxonasi (me'morlar O. Aydinova, A. Balayev, 1971-yil) viloyatdagi birinchi baland bino bo'lib, qurilish va bezak sifati bilan e'tirof etilgan.

Biroq univermag va yopiq bozorlar kabi zamonaviy jamoat binolarida sharqona ruh va milliy me'morchilik an'analari yetarli aks etmagan [11]. Bosh ma'muriy maydon ansambli o'zaro uyg'un emas edi: viloyat ijroiya qo'mitasining baland binosi noto'g'ri joylashtirilgani sababli Registon ansamblining panoramasi to'silib qolgan.

1968-yildagi loyiha Registon atrofidagi past qavatli qurilishni buzib, bog'-park hosil qilishni taklif qilgan, vaholanki ansambl asrlar davomida shahar muhiti bilan uzviy shakllangan va fon qurilishini saqlash maqsadga muvofiq bo'lgan [12].

Go'ri Amir, Ruhobod va Oqsaroy yaqinidagi «Inturist» mehmonxonasi hamda «Tabassum» kafesi qurilishi ham maqbaralar ansamblining ko'rinish istiqbollari yopib, tarixiy muhitga salbiy ta'sir ko'rsatgan [13]. Bundan tashqari, 1954–1968-yillardagi bosh rejalarda tarixiy muhofaza zonalarini yetarli ilmiy asoslanmagan edi.

Qurilish sifatiga kadrlar masalasi ham ta'sir qilgan. Arxiv hujjatlariga ko'ra, masalan, SUM-3 qurilish tashkiloti 1969-yil 1-yanvar holatiga ishchi kuchi bilan atigi 75–80 foiz darajada ta'minlangan, bu esa ishlarning belgilangan muddatda va sifatli bajarilishiga salbiy ta'sir ko'rsatgan [14].

Xulosa. 1950–1980-yillarda Samarqandda industrial usullar va markazlashgan rejalashtirish asosida uy-joy muammosi qisqa muddatda hal etilib, urbanizatsiya jarayoni tezlashdi hamda shahar infratuzilmasi sezilarli kengaydi. Shu bilan birga standartlashtirishning ustunligi, tarixiy hududlar uchun alohida ilmiy asoslangan loyihalarning yetishmasligi va yagona konsepsiyaning to'liq shakllanmagani me'moriy muhitga zarar yetkazdi. Bu tajriba zamonaviy shaharlarda modernizatsiya bilan tarixiy merosni asrash o'rtasida muvozanat saqlash, yangi qurilishlarni tarixiy muhitga moslab loyihalash va muhofaza zonalarini chuqur ilmiy asosda belgilash zarurligini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mo'minov I.M. Samarqand tarixi. II tom. — Toshkent: Fan, 1970. — B. 406.
2. O'zMA, R-90-fond, 8-ro'yxat, 44-yig'ma jild, 12-varaq.
3. Хасанов М., Рашидов Р. Строительство в Узбекистане в период Советской власти. — Ташкент: Фан, 1987. — С. 67, 70.
4. Samarqand VDA, 248-fond, 5-ro'yxat, 83-yig'ma jild, 47–48, 50-varaqlar.
5. Mo'minov I.M. Samarqand tarixi. II tom. — Toshkent: Fan, 1970. — B. 412.
6. Samarqand viloyati xalq xo'jaligi. Statistik ma'lumotnoma. — Samarqand, 1990. — B. 21.
7. Mo'minov I.M. Samarqand tarixi. II tom. — Toshkent: Fan, 1970. — B. 416.
8. Кадыров Т.Ф., Бабиевский К.В., Турсунов Ф.Ю. Архитектура Советского Узбекистана. — Москва, 1972. — С. 20–21.
9. Samarqand VDA, 510-fond, 3-ro'yxat, 17-yig'ma jild, 2–3-varaqlar.
10. Pugachenkova G.A. Samarkand, Buxara. — Moskva: Iskusstvo, 1968. — S. 34–40.
11. Кадыров Т.Ф., Бабиевский К.В., Турсунов Ф.Ю. Архитектура Советского Узбекистана. — Москва, 1972. — С. 90–96.
12. Samarqand VDA, 500-fond, 2-ro'yxat, 10-yig'ma jild, 8, 10-varaqlar.
13. ЎзМА, Р-1618-фонд, 1-рўйхат, 1-йигма жилд, 190-варақ.
14. ЎзМА, Р-1618-фонд, 1-рўйхат, 1-йигма жилд, 104-варақ.